

TÜRK DÜNYASI ve SANAT ÜZERİNE

Çeşitli ilimlerin ortaya koydukları bilgi ve belgelere göre Türkler dünyanın en eski ve medeni milletlerinden biridir. Bugün medeniyetimizden bahsedilirken göz ardı edilen Türk sanatı konusuna genel bir bakışta bulunmak istiyoruz. Kanaatimizce hangi millet sahip olduğu eser ve abideleri araştırıp, bulup, üzerinde araştırmalar yapıp başta kendi kamuoyu olmak üzere dünya kamuoyuna gerektiği şekilde takdim edebilirse o millet ilim, fikir ve sanat hayatını geliştirmeye başlamış demektir. Türk Dünyasında bu çalışmaların yeterli olduğu söylenemez.

Türk milletinin yalnız sanat tarihi değil, neredeyse medeniyetinin her yönü araştırılmaya, korunmaya, geliştirilmeye muhtaç durumdadır (Türk Dünyası Gençlik Günleri Kültür ve Sanat Komisyonu Raporu, 1996:42-44). Sahip olduğumuz dünya görüşü, hakimiyet anlayışı, bizi yerinde duramaz, hareketli, durmadan yeni ülkeler fetheden ve yeni kültürlerle tanışan, zaman zaman kendi kültürünü o kültürler üzerinde hakim kılmaya çalışan bir millet haline getirmiştir. Atalarımız dünyanın hemen bütün coğrafyalarında görülen varlıkları dolayısıyla bizlere çok zengin, ama aynı oranda içinden çıkılması güç bir kültürel miras bırakmışlardır. Bu coğrafyalarda büyük savaşlar tabii felaketler meydana gelmiş, totaliter rejimlerin milletimizin çeşitli toplulukları üzerinde yüzyıllarca sistemli olarak sürdürülen asimilasyon ve kökünden koparma çalışmaları olmuştur. Dil, alfabe ve gramerimiz üzerinde son asırlarda yürütülen politika ve baskılar sonucu kültürün ilk basamağı olan anadilimizi iyi konuşma ve yazma hassasiyetimizi kaybettiğimiz söylenebilir (MUALLİMOĞLU, 1995:6-11). Yine alfabe değişiklikleri Atilla İlhan'ın "dikey ve yatay kültürden koparılma" olarak özetlediği tecrübe, fikir ve düşüncelerin düzenli aktarılmamasını, yani hafıza kayıplarını doğurmuştur. Hem geçmişimizle, hem de komşu ve akrabalarımızla, Türkelleri ile münasebetlerimizi zayıflatan bu kayıplar öyle etkili olmuştur ki hafızamızı güçlendirme konusunda yeterli iradeyi göstermede bile isteksizlik duymaktayız. Hafıza kayıplarına; içinde altıyüzbin kitap bulunan Bağdat Kütüphanesinin Cengiz Han döneminde yok olması, Bursa'daki Osmanlı Arşivinin yakılması, son asır başlarında azınlıkların nüfus bilgilerini yok etmek amacıyla çıkarılan yangınlarda yok olan arşivlerimiz, Osmanlı Arşi-

Arslan KÜÇÜKYILDIZ

TRT-Avrasya Programı Yapımcısı

vinin bir bölümünün hurda niyetine Bulgaristan'a satılması, Kırım, Hive, Hokant Han Sarayları, cami medreseleri, türbelerindeki binlerce sanat eserlerinin yağmalanması gibi faciaların örnek verilmesi mümkündür. Batıya kaçırılan İznik Çimleri, cami, türbe, medrese, mihrap, kapı ve süslemeleri, yüzlerce antika, paha biçilmez kitap, halı ve kilimlerden müzeler, kütüphaneler kurulmuştur. Bu sanat eserleri koruma altında olsalar dahi araştırıp inceleyebileceğimiz yakınlıkta değildir. Binlerce mezar, kurnaz Avrupalı ve Rus araştırmacılar veya hırsızlar tarafından kendi ülkelerine, Ermitaj'a taşımışlardır¹. Halen incelemeye açılmamış binlerce sanat eserimiz ise hem kendi müzelerimizde, hem de yabancı müzelerde veya şahsi koleksiyonlarda ilgi bekliyor.

Son asırlarda Ortodoks fanatizmi denilebilecek bir başka tehlikeyi de sıkça yaşamış bulunuyoruz. Bu Türk-İslam eserlerinin iz bırakmamacasına yok edilmesidir. Sadece Kırım'da mevcut 1700 camiden bugüne beş tanesi kalabilmiş, bunlarda büyük ölçüde zarar görmüştür. Bulgaristan'da, Bosna'da, Azarbaycan'da işgal edilen bölgelerdeki eserler, mezar taşlarına varıncaya kadar tahrip edilmiştir¹¹. Eski Sovyetler Birliği topraklarındaki onbinlerce dini eserin, yerlerinin tespitinde bile güçlük çekilmekte, kalan eserlerin restore edilebilmeleri için, imkan, bilgi ve eleman bulunamamaktadır. Tamamen yok edilen bu eserlerle ilgili incelemeler için seyyahların gravürleri ve resimler dışında elimizde hiç bir materyal kalmamıştır. Türk Dünyası Sanatı ile ilgili bilgilere ulaşılması için gerekli olan derli toplu bir Türk Tarihi, Türk Felsefesi, Türk Dini Hayatı gibi eserler henüz yayınlanmamış, Türk Tarih ve Etnografya haritaları çizilememiştir. Biyografi otobiyografi türleri de maalesef gelişmediğinden araştırmacıların malzemeleri sınırlıdır. Bu alanda yetiştirdiğimiz uzmanların yeterli olmadığını, çoğunun çalışmalarında yönünü batıya dönmesi sonucu büyük bir boşluk oluştuğunu belirtmek gerekir. Özetle, sebebi ne olursa olsun, sanatımız yeterince araştırılmamış, sanat eserlerimiz tespit edilerek koruma altına alınamamış, sanat tarihimiz yazılamamıştır. Eğitimin yetersizliği, içte ve dışta sanatımızla ilgili kamuoyu yaratılamaması sonucu, başta halk el sanatları olmak üzere bir çok sanat dalı yok olmuş, bir kısmı da yok olmak üzeredir.

Milletlerin kendilerine has yüksek sanat eserleri oluşturabilmeleri, o sanat eserlerini meydana getirecek sanatçıların kendi dönemlerine kadar olan sanat ve kültür hayatlarını çok iyi kavrayıp, özümseyip, kabiliyetleri oranında yeni sentezlere ulaşmalarıyla mümkündür. İşte bu sebeple Türk Sanatının en azından tarihi kökleri, felsefi temelleri, geçirdiği evreler, oluşturduğu eserler, kullandığı malzeme biçim, renk, üslup ve muhtevanın tespit edilmesi şarttır. Bunun da mevcut eser ve abidelerin dünyanın neresinde olursa olsun belgelenecek yayınlanmış olması gerekir. Henüz şartları araştırılmamış, üzerinde hiç durulmamış yönlerinin ortaya konulması için araştırma gezilerinin tertiplenerek, yeni keşiflerin yapılmasına imkan verilmelidir. Tabidir ki bu ilmi çalışmaları yürütecek ehliyetinde bilim adamları yetiştirilmelidir.

Geçen asırda Türk Sanatı ile ilgili çalışmalar, bizim varlık-yokluk mücadelesi verdiğimiz 19 ve 20. asır başlarında Avrupa'da hakim olan bütün sanat eserlerinin kaynağını Antik Yunan'a bağlama¹¹¹ zihniyetiyle yürütüldüğünden Akdeniz sanat tarzına uymayan eserler barbarların ilkel mahsulleri olarak görülmüştür. Sonraki bütün çalışmalar genellikle bu hususu pekiştirmek yahut böylesine mantıksız kanaatleri çürütmek şeklinde gelişmiştir. Batılı sanat tarihçilerinde kendine has bir üslubu, biçimi, şekli, rengi, muhtevası olan Türk Sanatı'nın hakkının teslim edilmesinden çok Arap, İran, Hind ve Çin sanatlarının etkisinde kalmış bir sanat olarak gösterme gayretlerine günümüzde de rastlanmaktadır. (STRZYGOWSKI, GLÜCK)

1990 sonrasında dünyada gelişen olaylar, Türk Dünyası, Türkelleri veya Türkistan'ın bu yeni duruma karşı alacağı tavırlar açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kendilerine ayrı ayrı milletler, ırklar, diller, alfabeler, sanatlar ve edebiyatlar izafe edilen Türk toplulukları, Türkî değil Türk halkları olduklarını görmeye başlamışlardır. Elbette bu gelişmeler sanat alanında da olmuştur. Her Türk topluluğu sahip olduğu sanat zenginliğini tanıtmaya çabasına girmiştir. Tanıtılan bu eserlerdeki ortak yönler ortak tarih, dil ve millet şuurunun gelişmesine, pekişmesine vesile olmaktadır. Ancak geniş çaplı ilmi çalışmalarla, yayımlarla desteklenmeyen bu çalışmalar bölgesel olmaktan öteye gidememektedir.

Günümüzde Türk dünyası aydınlarının ve sanat tarihçilerinin önünde duran mesele kendi sanatlarının kökünü, yayılma, etkileme ve etkileşme alanlarının tespiti ve ortaya konulmasıdır. Bu alanda Türk topluluklarındaki mevcut yayınlar, daha çok komünist rejimin "Siz barbarsınız, sizin sanatınız göçebe sanattır, ancak biz geldikten sonra sizin sanatınız gelişebildi." Şartlandırmasını pekiştirmek amacıyla Sovyet döneminde yapılmış çalışmalardır. Günümüzde ise çok sınırlı ekonomik imkânlar yayınlar yapılabilen, müzeler yeniden tanzim edilmekte, gözden uzak tutulan eser yeniden kamuoyuna mal edilmeye çalışılmaktadır. Milli kaynak arayışındaki kardeşlerim birazda bu sebeple aşırı titizlenerek Timur gibi cihangirler, Uluğ Bek, Ali Şir Nevâî, Ahmed Yesevi, Abay, Cambil Cabaev, Mahdum Kulu gibi abide şahsiyetler üzerinde çalışmalar yapmaktadırlar. Yine dünyanın en büyük destanı olan Manas Destanımız bu dönemde yeniden ele alınmış standaki milli şuur gündeme getirilmiştir. Hatta Manas Destanındaki diğer Türk topluluklarıyla, Selçuklu ve Osmanlı Devletiyle münasebetleri gün ışığına çıkmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki Türkiye Cumhuriyeti Devleti de yıllarca batı sanat eserlerine ve adamlarına gösterdiği ilgiyi, bu sefer kardeş Türk topluluklarının devlet, ilim,fikir ve sanat adamlarına çevirerek, bu gayretlere gerek ilmi çalışmalar, gerek yayınlar ve gerekse maddi açıdan desteklerle yardımcı olmaya çalışmaktadır. İşte asıl meseleye burada geliyoruz; Günümüzden birkaç asır, belki de bin yıl önce yaşamış şahsiyetlerin elimizdeki eserlerim basmak, yaymak ve üzerinde araştırma yapmak çok önemlidir. Bu şekilde o kişilerin elimizde olmayan eserlerine ulaşma arzusuyla yeni çalışmalar başlatmak mümkün olabilecektir. Hatta Türk Dünyasında gözden kaçmış eserlerin bulunması ve tanıtılmaları gelecek Türk Asrının inşası için çok gereklidir. Ancak çalışmalar bununla sınırlı kalmamalıdır. Şahsiyetler kadar onların oluşturduğu diğer abidelerin ve sanat eserlerinin incelenmesi de önemlidir. Bilebildiğimiz. Tespit edebildiğimiz dönemlerden geriye doğru giderek sanatımızın köklerini bulmamız, sahip olduğumuz eserleri barbarların yapmadığını,tarihin hiçbir döneminde barbarca bir tutum içinde olmadığını, gelecekte de böyle bir tutum içinde olmayacağımızı ispatlamamız gerekiyor. Aksi takdirde dünya kamuoyu bir yandan Türklerin sanatından olabildiğince

istifade ederek onu sömürmeye, bir yandan da barbar olduğumuzu zihinlere aktarmaya devam edecektir.

Bugün Sibiry'a'da bulunan sanat eserlerinin Asur-Babil'den, dolayısıyla Eski Yunanistan'dan çıktığını, bunun Pontus İskilleri tarafından Kuzey Asya'ya aktarıldığını düşünen batılı sanat tarihçilerine, Avusturyalı Josef Strzygowski'nin "çadır sanatının en eski sanatlardan daha eski olduğu, hatta doğu devletleri sanatlarıyla,daha sonraki Girit ve Yunan sanatlarının çıkışları üzerinde tesiri olduğu, bilhassa çadır sanatının hayatın zaruretlerinden doğan, pratik bir fayda sağlayan bir sanat olduğu, bir hükümdarın keyfine bağlı ısmarlama sanattan, kudret ve orijinallik bakımından çok daha güçlü bir sanat olduğu" şeklindeki cevabım ilmi çalışmaların ışığı altında verebilmek lazımdır. (STRZYGOWSKI, GLÜCK, X) Mevcut bilgilere çok değişik bakış açılarıyla yaklaşabilen araştırmalara ihtiyaç vardır. Mesela Azerbaycan'da yapılan bir çalışmada, halılarda kullanılan her renk bir nota olarak kabul edilmiş ve her halının müzik ifadesi bir türkü olarak tespit edilmiş, türküler de aynı yöntemle renk ifadesine dönüştürülerek son derece güzel halılar elde edilebileceği anlaşılmıştır. Özellikle dayanıklı malzemelerin çok sonraları kullanılmaya başlandığı Türk sanatı araştırmalarında bu çalışmalar çok önemlidir.

Türklerin göçebe hayatlarının yanında şehirler kurduklarını da biliyoruz. En az göçebe hayattan kalan deri, maden ve halı sanatı eserleri kadar, yerleşik hayatlarındaki mimarilerinin süsleme sanatı buluntularının da incelenmesi gerekmektedir. Yine bu çerçevede Doğu Türkistan'daki meşrep geleneğinin, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan,Türkmenistan, Irak,Azerbaycan ve Anadolu'ya Sıra Gezmesi, Kürsübaşı, Barana, Gezek, Keşik, Arabaşı, Herfeno, Arifane ve Yaren sohbetleri şeklinde nasıl ulaştığının ele alınması lüzumludur. Türk aile; toplum ve devlet hayatı üzerinde kalıcı tesirler icra eden fu tür kurumların yabancı tesirleri uzaklaştırmadaki rolünü de açıklamış olacaktır.

Bir yandan mevcut sanat eserleri ile kişi ve kurumlar titizlikle ele alınırken bir yandan da Rus ve batılı araştırmacıların bu konularla ilgili eserlerinin süratle dilimize kazandırılması önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında yüzdört yıl

gecikmeli olsa da Orhun kitabelerinin metninin basılmasının ne kadar isabetli olduğu görülecektir. Yeri gelmişken henüz araştırılmamış başka kitabelerin Moğalistan'da 30-40 kadar, Tuva, Altay, Hakas, Buryat bölgelerinde ise sayısız şekilde araştırılmayı beklediği söylenmelidir. Hiç yoktan Orhun kitabelerinin tabiatın tahribinden korunması için üstlerinin örtülmesi lazımdır. Türk sanatı kıvrak zekalara sahip, birkaç yabancı dil bilen, ilgili bilimlerden gidilene kadar çok geniş coğrafya ve tarih içindeki maceramızı özümsemiş, konuyla ilgili tetkikleri incelemiş, çalışmalarında son derece dikkatli araştırmacılara, onları koruyan ve teşvik eden idarecilere, sanatlarında her türlü engele rağmen sebatkar ve çalışkan olan sanatkarlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkellerinin birbirleriyle olan sanat ilişkileri üzerinde de düşünmek gerekiyor. Sanatın her alanında yetişmiş, son derece kabiliyetli bilim adamlarımız ve onların basılı yahut hazırlayıp bastıramadıkları eserleri mevcuttur. Aynı şekilde binlerce sanatkarımız kendisini tanıtmaya çalışmaktadır. Dünya çapında ressam, mimar, heykeltıraş, müzisyenimiz parasızlıktan, işsizlikten boş oturmaktadır. Onlara iş siparişi eden eski devlet yoktur. Yardım alabilecekleri sanat kuruluşları da yetersizdir. Bilim adamları çalışabilecekleri ülke ve üniversiteler, sanatçılar da sergiler yapabilecekleri, konserler verebilecekleri, ideallerini gerçekleştirebilecekleri devletler araştırmakla meşgullerdir. Bir kısım İsrail, A.B.D. ve Avrupa ülkelerine dolgun ücretlerle göç etmektedir. Türkiye'ye gelebilenler ise örgütlü bir yardım ve destek görememektedir. Müzelerimiz talan edilmeye sanat eserlerimiz ve kitaplarımız kaçırılmaya devam ediyor. Türkiye'de bilim ve sanat aleminin sınırlı da olsa yönlerini doğuya çevirmesini, kendi kültür değerlerimize sahip çıkmaya çalışmasını olumlu gelişmeler olarak değerlendirmekle beraber yetersiz bulmaktayız. Sivil toplum örgütleri, ilim adamları, sanatçılar gözlerini Türk ellerine çevirerek gerçekleştirmek istedikleri çalışmalarını Avrupa, Amerika yerine Türkistan coğrafyasında yapmalıdır. Sadece Kazakistan'da 90.000 yerde incelenmemiş kümbetler, Ermitaj müzesinde henüz açılmamış kapılar vardır^{LV}. Kırım gibi

sanat eserlerinin toptan yok edildiği bölgelerde, yok edilen sanat eserlerini sadece hafızalarında yaşatabilen insanların yavaş yavaş göçtüğünü düşünmeliyiz. Sanatlarımız Türkellerinde çok büyük yankılar uyandırmaktadır. Türkiye'den bir grup sanatçının Taşkent'te yedi bin kişilik konser salonunda ayakta alkışlandıkları hatırlanmalıdır. Kırgızistan'da tarihi Bala Sagun şehrinde ayakta kalabilmiş tek minarenin yanında kurulu küçük müzenin suretcisi (ressamı) Gülnara Muhammet Cankızı'nın sözleri her zaman kulaklanmalıdır; "Ben çok güzel tarihi resimler yapabiliyorum. Ancak, Karahanlılarla ilgili olarak Kırgızistan Ansiklopedisinde uydurma bilgilerle dolu yalnızca birtek paragraf var. Ne olur bana Karahanlılarla ilgili varsa resimli kitap gönderin. Benim tuvalim, fırçam, boyam ve kağıdım yok. Bu malzemeler olursa tarihimizi okumak, düşünmek ve canlandırmak istiyorum." ^{vv} Türk dünyası sanatçılarının bugün içinde bulunduğu durum bana göre budur. Sanat eğitim kurumlarımızın yetersizliği, yıllarca batı medeniyetiyle haşır neşir olmaktan kaynaklanan zayıflıklar, meselenin başka boyutlarıdır. Son olarak Türk dünyasının sanatının köklerinin tespiti, araştırılması, geliştirilmesi, sanatçıların teşviki ile ilgili olarak yapılan özel bir çalışmayı duyurmak isterim: Ankara'da Birleşik Türk Kültür ve Sanat Vakfı adı altında bir kuruluşun çalışmaları mevcuttur. Bu vakfın amaçları arasında yine Ankara'da Türk kültür ve sanatının buluşma noktası olarak değerlendirilebilecek Ankara Festivali yapılması, Türk dünyası Müzesinin ve sanat bankasının kurulması, arkeolojik araştırmalar yapılması, yardıma muhtaç sanatçıların teşvik ve ödüllendirilmesi, gelecek projelere destek olunması gibi konular vardır. Bu ve benzeri kuruluşlar günümüzde önemli işlevler kazanmışlardır.

Gelecek güzel günlerden hiç kimsenin kuşkusu yoktur. Dilde, fikirde, işte birlik kendiliğinden gelecektir. Önemli olan, bugünlerde, izan sahibi aydınlarımızın ve özellikle geçlerimiz, karşılarında sıra dağlar gibi duran engin Türk kültürü ve sanatına hizmet etmeye canla başla çalışmalarıdır.

KAYNAKLAR

-
1996
- VI. Türk Dünyası Gençlik Günleri**, 16-22 Ağus-tos1996 (Ufa-Başkurdistan) Türk Yurdu Yayınları, Ankara.
- MUALLİMOĞLU, Nejat 1995
- STRZYGOWSKI, Josef HEİNRİCH, Glück
- "Kültür, Kültürlü İnsan Üzerine" **Bilge Dergisi**, Yaz 1995, s.5
- Eski Türk Sanatı ve Avru pa'ya Etkisi**, Çev. A. Cemal Köprülü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

AÇIKLAMALAR

¹L. Ligeti Bilinmeyen İç Asya adlı eserde Türkistan'dan Batı'ya kaçırılan sandıklar dolusu eserin adeta listesini vermektedir. ¹ Doç. Dr. Ünlen Demiralp'in hatırlattığı gibi, Atınada dört yüz yıldan fazla hüküm süren Osmanlı Devleti hiç bir esere dokunmadığı halde, bugün uygar denilen Yunanistan, Atina ve diğer bölgelerde Türk eserlerini tahrip etmeye devam etmektedir.

^m Avrupa Medeniyetinin temeli olarak kabul edilen Antik Yunan Sanatı'nın Mezopotamya, Mısır ve Anadolu üzerinden geçerek Yunanistan'a gittiği söylenmektedir. Ayrıca Prof. Dr. Samir Kazımoğlu'nun Devran adlı romanında özetlediği ilmi çalışmalara göre Roma Medeniyeti, kaynağını Roma şehrini kuran Etrüsk'lerden, yani

Türklerden almıştır. (Hoca özel sohbetimizin birinde Türk ilim aleminin gözünden Etrüsk'lerin kaçırıldığı ifade etmiştir ki, dikkate değer bir konudur.) Ayrıca bakınız Adile ayda Etrüskler Türk mü idi adlı eseri TKAE Yayın (Eser Fransızcaya da çevrilmiştir.) Bu eserde Etrüsklerin Türk oldukları ilmi delillerle ispat edilmiştir.

^{iv} Kazakistan Kültür Bakanının ifadesine göre ^v 1993 yılında Nevruz münasebetiyle bulunduğumuz Kırgızistan'da tarihi Balasagun şehrinde çekimler yaparken tanıştığımız bu sanatçı Bişkek sanat enstitüsünden mezun olmuştur.